

Marie Koenen (1879-1959). De dichteres van
'O, sterre der zee'

Waarom zou men in een bundel over katholieke auteurs een bijdrage aan Marie Koenen wijden? Ik stel deze vraag niet omdat ik het *katholieke* karakter van Marie Koenen in twijfel wil trekken. Haar werk is door en door katholiek; sterker nog, het is van de soort die men in de tijd van het 'rijke roomse leven' in de handen van jongelingen wenste. Bij gelegenheid van haar zeventigste verjaardag in 1949 meldt Anton van Duinkerken dat zij 'de verdienste heeft, dat al haar werken reeds in de rijpere jeugd genoten kunnen worden zonder schade voor het gemoedsleven, want van al deze boeken, legenden, novellen, historische of actuele romans gaat een veredelende werking uit'.¹ Ik stel deze vraag om een andere reden: heeft het werk van Marie Koenen wel voldoende *litteraire* kwaliteit om daar nu, een kleine zestig jaar na haar dood, nog op terug te komen? Wikipedia meldt: 'Door haar gedateerd aandoende prozastijl en het tegenwoordig nog maar weinig herkenbare wereldbeeld, is haar populariteit na haar dood sterk afgenomen.' Die afgenomen populariteit is in ieder geval een feit. Marie Koenen wordt niet herdrukt, nergens lees je iets over haar, en als je mensen naar haar vraagt herinneren zij zich haar ofwel geheel niet, ofwel als een auteur van katholieke streekromans. Kortom, Koenen lijkt een terecht vergeten auteur, een auteur zonder enig belang.

Waarom schrijf ik dan een bijdrage over Marie Koenen? De eerste reden om dit te doen is een persoonlijke: hoewel ook ik zie dat haar werk gedateerd is, ben ik er zelf toch door geraakt. Ooit kocht ik de Prisma-pockets met

hoogtepunten uit haar werk die kort na haar dood verschenen, en ik heb ze achter elkaar uitgelezen. Met name de twee grote, late, Limburgse romans *De korrel in de voor* en *Wassend graan* hebben iets meeslepends. Zij gaan over de liefde van een Limburgse boerenknecht Nelis voor zijn verarmde hereboerin, Rosalien. Het hele boek door wordt zij 't *Rosalien* genoemd, wat haar op een voetstuk plaatst. Als haar aan lager wal geraakte vader sterft, ziet zij de enigszins onnozele Nelis niet staan, maar trouwt met haar oudere achter-achterneef Leonardus, een man die haar vertrouwen wekt, een man ook van wie zij denkt dat die de verwaarloosde, verhuypothekerde Garvershof, haar familieboerderij, er weer bovenop kan brengen. Zo gaat het ook: met hulp van Nelis brengt Leonardus een stukje van de oude welvaart terug. Als Leonardus een jaar of twintig later, moegewerkt, overlijdt, realiseert 't Rosalien zich, niet zonder hulp van haar kinderen, dat Nelis in haar leven de constante, toegewijde kracht op de achtergrond is geweest. En zo krijgt Nelis alsnog zijn Rosalien.

Op dit verhaal is véél aan te merken. Het is inderdaad een streekroman. In veel opzichten is hij volstrekt verouderd: klasse- en standsverschillen spelen door het boek heen een grote rol, en hoewel de liefde van Nelis voor 't Rosalien geloofwaardig wordt beschreven, ontbreekt het lichamelijke aspect geheel: Nelis' liefde is als de liefde voor een engel, niet voor een vrouw. Dat Nelis een jaar of twintig alleen maar oog heeft voor 't Rosalien, en dat in alle kuisheid, dat hij in geen ander meisje 'aardigheid heeft' en dat hij geen andere oplossing ziet dan eventueel naar de missie te gaan, wij kunnen ons dat nauwelijks meer voorstellen. En *toch* is dit een grote, meeslepende, lyrische roman over liefde, toewijding en trouw, een roman in de traditie van Dickens' *David Copperfield*, Thackeray's *Henry Esmond*, Toergenjev's *Het adelsnest*. Ook die zijn gedateerd, maar zij blijven fascineren. Nelis is een antiheld die de kracht van zijn eigen liefde niet kent, een verlegen man die moeilijk uit zijn woorden komt en in de liefde een

stuntelende stoethaspel blijft, en toch groeit hij in de twee boeken uit tot een van de grote minnaars uit de wereldliteratuur. Dat is mijn eerste reden om over Marie Koenen te schrijven, een reden die heel persoonlijk is, maar tegelijk een waardeoordeel behelst: sommige werken van Marie Koenen zijn nog steeds de moeite waard.

De tweede reden om over haar te schrijven houdt stand, ook als dit waardeoordeel onjuist mocht zijn. Wat, zo vraag ik mij af, maakt dat een schrijfster die zestig tot honderd jaar geleden haar tienduizenden versloeg, nu zó vergeten is. Wat is er gebeurd dat deze auteur van literaire bestsellers gewoon kon worden vergeten? In dit geval is dat, denk ik, niet alleen een vraag voor literatuurwetenschappers maar óók voor theologen, want het is een vraag die met duizend draden verbonden is aan die andere vraag, die mij niet minder fascineert: wat is er gebeurd in de Nederlandse rooms-katholieke kerk dat wij, die eens met één procent van de katholieken wereldwijd tien procent van de missionarissen leverden, in de laatste halve eeuw de kerk massaal de rug hebben toegekeerd? Waar is ons geloof gebleven? Hoe heeft zoveel inzet, zo'n massale toewijding, zo snel kunnen verdampen?

Een derde reden is deze: ook in protestantse kring zijn veel eens populaire auteurs in vergetelheid geraakt bij het grote publiek. Maar dáár is er een kleine, in literatuur geïnteresseerde groep van kopers, lezers en schrijvers die ervoor zorgen dat deze auteurs niet helemáál vergeten raken. Met grote interesse lees ik steeds weer de columns van Hans Werkman in het *Nederlands Dagblad*. Hij is een van degenen die deze traditie levend houden, met boeken over onder meer Willem de Mérode, Nel Benschop, Bé Nijenhuis, Ida Gerhardt, J.K. van Eerbeek en Jo van Dorp-Ypma. Ik ben niet de eerste en niet de enige die vindt dat het werk van Marie Koenen vergelijkbaar is met dat van de protestantse schrijfster Willemina Vermaat, die schreef onder de naam Wilma. Reeds in 1929 oppert een protestantse auteur de vergelijking. Hij begint met te protesteren

tegen de protestantse veronachtzaming van katholieke literatuur. Ik citeer:

Nu is het niet tegen te spreken, dat het roomsch milieu, de roomsche sfeer, ook in romans en poëzie op vele protestanten irriteerend werken. De beschrijving van een processie, van een kerkinterieur; een schietgebedje en een zegenbrengend en kwaadwerend palmpje op Palmzondag zijn sommige lezers steenen des grooten aanstoots. Maar is ons onderscheidingsvermogen dan zoo vertroebeld, en ons geestelijk evenwicht zoo wankel, dat we de beschrijving van een moord, van een slagveld, nòg zo cru, appreciëeren kunnen en bij die van een roomsche kerk ijzen of er voor vreezen?

En hij vervolgt, bij wijze van aanbeveling:

Marie Koenen is de roomsche Wilma, zowel wat aangaat het geregelde van haar productie als de belangrijkheid van het geproduceerde.²

Ook voor het werk van Wilma is de aandacht inmiddels tanende, maar tot in deze eeuw bestond er een Wilma-Stichting en waren er Wilma-dagen.³ Waarom, zo vraag ik mij af, kan dat niet ook met de katholieke literatoren uit de oude doos? Wat weerhoudt ons ervan hen de aandacht te geven die zij verdienen?

Ik heb nog een vierde reden om aandacht te geven aan Marie Koenen, maar die houd ik nog even voor me. Voor dit moment moet de lezer het doen met deze drie: mijn persoonlijke waardering voor haar werk, de omkeer in de publieke opinie betreffende haar werk, en de veronachtzaming van rooms-katholieke auteurs uit het verleden in katholieke kring.

In het voorgaande heb ik *en passant* een aantal dingen gezegd die nu nadere aandacht behoeven. Zo heb ik gesuggererd dat het belang van het werk van Marie Koenen in

haar eigen tijd geheel anders werd ingeschat dan tegenwoordig. Toen zij zeventig werd, besloot Uitgeverij Het Spectrum tot de uitgave van haar *Verzameld Werk*, waarvoor zij eerder al de Brand-Van Gentprijs van de katholieke uitgevers en boekhandelaren kreeg.⁴ De Katholieke Universiteit Nijmegen kende haar een eredoctoraat in de letteren en de wijsbegeerte toe (erepromotor prof. dr. Gerard Brom).⁵ Het katholieke literaire tijdschrift *Roeping* wijdde bij die gelegenheid een themanummer aan haar.⁶ De stad Maastricht organiseerde een academische bijeenkomst waarbij vele prominenten, onder wie de Commissaris van de Koningin en een oud-minister, spraken en waarin zij werd benoemd tot Ridder in de Orde van Oranje-Nassau.⁷ Vanwege haar gezondheidstoestand was zij zelf niet aanwezig.⁸ In de vele artikelen die rond die tijd aan haar worden gewijd, zijn de loftuitingen niet van de lucht. Dr. H. Endepols, medewerker aan de woordenboeken van haar vader, zegt dat zij thuishoort ‘in de portretten-galerij van grote Nederlandse vrouwen, naast een Hadewich en een Anna Maria Tesselschade’,⁹ een slechts met de initialen aangeduide auteur noemt haar ‘de Nederlandse pendant van de Vlaamse romancier Hendrik Conscience’ en ‘een tweede Selma Lagerlöf’,¹⁰ en een anonieme criticus noemt haar ‘de grootste katholieke schrijfster van Nederland’.¹¹ Werk van Marie Koenen werd vertaald in het Frans, Duits en Esperanto.

Ondanks alle lof die haar bij haar zeventigste verjaardag wordt toegezwaaid, blijkt uit de toen verschenen artikelen ook dat velen haar toen al niet meer van deze tijd vonden. Men vraagt of zij niet te veel romantiseerde en idealiseerde, en wanneer men zegt dat de mens bij Marie Koenen uiteindelijk altijd ten goede geneigd is en zijn hemels einddoel bereikt, dan hoor ik daar toch een kritische ondertoon in.¹² Men wijst erop dat ‘biologische bijzonderheden (...) strijdig zijn met haar pudeur’ of verwijt haar ook wel een gebrek aan erotiek.¹³ Zelfs het tijdstip van de huldiging – bij haar *zeventigste* verjaardag – verraadt enige

aarzelings. Kunstenaars werden normaliter op hun *zestigste* verjaardag gehuldigd.¹⁴ Het wordt nergens met zoveel woorden gezegd in de artikelen die rond haar zeventigste verjaardag verschenen, maar ik vermoed dat Marie Koenen rond haar zestigste verjaardag in 1939 al werd gezien als iemand uit het verleden; haar belangrijkste en populairste werk was inmiddels decennia oud. Maar toen ze in de zestig was herleefde haar populariteit ten gevolge van de publicatie van twee grote Limburgse romans, *De korrel in de voor* in 1941 en *Wassend graan* in 1947. Deze boeken verleenden heel haar oeuvre een nieuwe glans en populariteit. Met veel bombarie werd dan ook verschijning van haar verzameld werk aangekondigd. Maar Uitgeverij Het Spectrum had haar populariteit toch verkeerd ingeschat; voor verzameld werk was het te laat. Men kon het wel uitgeven, maar niet verkopen. De oorspronkelijke opzet van haar Werken werd, ‘onder invloed der na-oorlogse economische omstandigheden (...) wat (...) ingekrompen’¹⁵; van de aanvankelijk geplande veertien delen verschenen er slechts zeven.¹⁶ De reden was dat er minder boeken werden verkocht dan de uitgever had gehoopt; van deel 1, met haar populairste werken en met een oplage van vijfduizend exemplaren, waren er na drie maanden 1.327 verkocht.¹⁷

‘KUNST VOOR GOD’

Marie Koenen – ook wel Mies genoemd¹⁸ – werd geboren op 19 januari 1879 in ’s-Hertogenbosch. Zij was een dochter van Adriana Cornelia Bogaerts en Mathijs Jacobus Koenen. Van de laatste had zij haar literaire talent; zijn naam leeft nog altijd voort in de naar hem genoemde woordenboeken. Marie kreeg de liefde voor de Nederlandse taal met de paplepel ingegoten. Zij groeide op in Zuid-Limburg, in Maastricht. Toen zij een jaar oud was, kreeg haar vader een aanstelling aan de Rijkskweekschool in die plaats. Aan dezelfde school werd zij een kleine twintig jaar later opgeleid tot onderwijzeres. Zij assisteerde haar vader

bij het werk aan diens woordenboeken.¹⁹ Herman Gorters *Mei* (1889) en ander werk van de Tachtigers maakten grote indruk op haar. Haar eerste eigen publieke werk was een cantate ter gelegenheid van de inhuldiging van koningin Wilhelmina in 1898, uitgevoerd door duizenden kinderen op het Vrijthof in Maastricht.²⁰ Het werd spoedig gevolgd door verhalen onder het pseudoniem Anne van Zuyden in de *Katholieke Illustratie* (Gorissen, 15). Maria Viola stimuleerde haar vervolgens om te publiceren in het juist opgerichte *Van onze tijd*. Zij stond mede aan de wieg van het katholieke literaire tijdschrift *De Beiaard* (met Gerard Brom) en publiceerde verhalen en gedichten in veel katholieke tijdschriften.

De jonge Marie zag het als haar taak 'mee te helpen aan den opbouw van een eigentijdsche kunst voor God'.²¹ Maar zij beperkte zich niet tot katholieke tijdschriften en publiceerde ook gedichten in het neutrale *De Gids*. Dit leidde zelfs tot een rel, omdat andere katholieken van mening waren dat men alleen binnen de eigen zuil diende te publiceren. Koenen boog echter niet. Ze voelde zich bevestigd in haar mening dat de katholieke kunst een apostolaat heeft te vervullen in een zo wijd mogelijke kring van andersdenkenden.²² Koenen bleef zoveel mogelijk buiten literaire kringen, maar kreeg gunstige kritieken ook van buiten eigen kring (Gorissen, 22). Haar werk is heel divers. Haar eerste roman, *De moeder*, is een Limburgse roman; daarvan zou zij er nog meer schrijven. Zij schreef echter ook ridderverhalen, deels van legendarische aard, en historische romans, zoals *De wilde jager*, dat vaak wordt genoemd als een katholieke pendant van het protestantse *Het huis Lauernesse* van Geertruida Bosboom-Toussaint, de drie delen van *Het Koninkje*, die spelen in het Merovingische tijdperk, en de *Egmond-verhalen*, over Sint Adelbert en anderen. Bovendien schreef zij over een aantal grote heiligen, zoals Franciscus, Lambertus en Servaas.

Eind februari 1918 verloofde Marie Koenen zich met Felix Rutten. Zij was 39, hij 35. Zij deelden hun geloof, het

schrijverschap en de liefde voor Limburg. Op 22 februari 1919 trouwden zij. Zij leefden van de pen en van de erfenis van Marie. Die erfenis was substantieel, en betrof niet alleen de opbrengst van het huis van Marie's ouders, maar ook de opbrengsten van de woordenboeken van vader Koenen, die na diens dood doorliepen. Daar stond dan wel werk tegenover, want Marie corrigeerde de drukproeven (Gorissen, 88). Het maakte Felix en Marie niet onbemiddeld, want ondanks een slechte belegging, waarbij Marie een deel van de opbrengst van het huis van haar ouders verspeelde, kon het echtpaar in 1921 toch een grondstuk van tweeduizend vierkante meter kopen – voor duizend gulden, dat zegt ook iets over de waarde van de opbrengsten uit de nalatenschap van haar vader – en daarop een Limburgs landhuis laten bouwen, dat Schieversbosch (uitspraak: Sjieversbós) zou gaan heten (Gorissen, 85-86).

In de eerste huwelijksjaren was zowel Marie als Felix literair productief, maar terwijl Marie goed verkocht, werd Felix wel gedrukt, maar nauwelijks verkocht. Ook een gezamenlijke dichtbundel, waarin zij niet duidelijk maakten wie welk gedicht had geschreven, werd geen succes. De criticus Carel Scharren rijmde over deze 'zeer bedroevende bundel' spottend in *De Telegraaf*:

'k Wou liever dat je 't dichten liet!

Waarom, Marietje, giet je niet?

En Felix, waarom wiedz je niet? (Gorissen, 82)

Maar niet alleen de literaire samenwerking van Felix en Marie vlotte niet; ook hun karakters pasten niet bij elkaar. 'Koenen was zeer timide en wilde teruggetrokken leven. Hij was uitbundig, soms exuberant, en had het liefst mensen om zich heen. Op den duur botste dat.'²³ Het leidde tot ruzies, waarbij Marie niet naliet aan Felix te laten voelen dat zij de kost verdiende. Ook anderszins stelde zij zich vergaand onafhankelijk op. Gevolg was dat hij zich in zijn eer als man gekrenkt voelde. En Marie kon dan wel prachtige

boeken schrijven over zelfverloochening, boeken waarin die zelfverloochening aan het eind ook steeds weer beloond werd, in haar eigen leven was het haar niet gegeven die te praktiseren (Gorissen, 95). Hier kwam bij dat Felix inging op de verzoeken tot toenadering van een vriendin van vóór zijn huwelijk, Sophie Dreyer, die óók ongelukkig gehuwd was. Aan háár schonk hij de sieraden van zijn overleden moeder (Gorissen, 84 en 99). In 1929 eindigde de relatie in een scheiding van tafel en bed.²⁴

Felix hield aan het huwelijk een toelage van Marie over, die hem kennelijk in staat stelde om weer te gaan zwerven. Daarover schreef hij vervolgens ook weer, maar zijn literaire glorietijd lag achter hem. In zijn autobiografische geschriften probeert hij zijn huwelijk met Marie Koenen zoveel mogelijk te verdoezelen. Zijn zwervende leven eindigde in Rome, waar hij op zijn vijfenzestigste in dienst trad bij de witte paters, die hem op zijn zeventigste, met behoud van salaris, kost en inwoning, met pensioen stuurden. Vanaf dat moment was Felix Rutten de beste Nederlandstalige gids van Rome. Zó figureert hij in Godfried Bomans' *Wandelingen door Rome*. Bomans woonde tussen oktober 1953 en augustus 1954 in Rome en bracht daarover verslag uit in het weekblad *Elsevier*, en vervolgens in het boek onder de genoemde titel.

[Hij] was zeer gecharmeerd van zijn gids. Volgens hem kende de bejaarde dichter Rome zoals je een beminde kent en liet hij de stad zien op de wijze waarop je een gast een lekkernij voorzet. Daarbij hield hij vooral rekening met de juiste belichting van de te bekijken objecten, merkte de schrijver. Toen hij op een dag de triomfboog van Titus wilde zien, zei Felix Rutten: 'Goed. Dat kan. Om kwart voor vijf.' Op dat tijdstip bij de boog aanbeland, ontdekte Bomans waarom. Om kwart voor vijf was op die dag de Titus-boog zo belicht dat het beschadigde deel in de schaduw lag. Het onbeschadigde deel werd door strijklicht nog eens extra in het zonnetje gezet. Strijklicht liet Bomans

zelf ook vallen, toen hij in zijn artikel Felix Rutten portretteerde. 'Ja, mijne heren, de beste gids van Rome komt uit Sittard. Het is een klein, stevig gebouwd mannetje, met borstelige, witte wenkbrauwen, een witte snor en een wit baardje, dat aan de stevige kin vol moed begonnen is, maar zich dan plotseling bedenkt en er ineens mee uitscheidt. Hij draagt een wit hemd, dat van voren open is en daar een kettinkje laat zien, vermoedelijk eindigend in een gouden penning of medaille, doch daarover worden geen mededelingen verstrekt. Opzij van de mond hebben zich twee kuiltjes gegraven, die op een algemene geneigdheid wijzen het leven een prettige instelling te vinden. De ogen zijn blauw en hebben de argeloze uitdrukking van een Walt Disney-kaboutertje, die schedel is opzij met een vermoeden van haar bekropen, doch in het midden volkomen kaal. Onder deze schedel bevindt zich Rome. (Gorissen, 109-110)

Wellicht is het aardig om nog te melden dat ik Bomans' karakterisering van Felix Rutten ook aantrof in het archief van Marie Koenen. Zij heeft die kennelijk overgetypt – of van iemand anders in die vorm ontvangen – en bewaard.²⁵ Ik maak daar dan maar uit op dat Marie Koenen wellicht geen gemakkelijke vrouw mag zijn geweest, maar dat zij ook niet haatdragend was. Kennelijk had deze teruggetrokken vrouw in haar hart na al die jaren nog een zwakke plek voor de flamboyante charmeur die Felix Rutten was. In dit verband is het aardig om wat Godfried Bomans schreef bij de huldiging ter gelegenheid van Ruttens tachtigste verjaardag te vergelijken met een laat sonnet van Marie Koenen. Bomans schreef:

Elk ander Limburgs feestvarken zou als de bliksem met een straaljager over de Alpen heen in Sittard zijn neergestreken, om toch maar niets van de spoeling te missen. Felix echter heeft geen vin bewogen en zit, terwijl wij ons een ongeluk praten, rustig op een caféterrasje naar de maan te kijken. Want weer of geen weer, die man zit buiten

en als er geen kelner verschijnt, dan heeft hij zijn eigen flesje wel bij zich. De kans, dat hij daarbij aan de schouwburg in Sittard denkt, acht ik gering. Hij denkt trouwens nooit aan Limburg. Hij heeft bij geruchte vernomen, dat er sinds de veertig jaar, dat hij er het laatst zijn schreden zette, opmerkelijk veel steenkool gevonden is. En dat de gaslantaarns door neonbuizen vervangen zijn. Tevens moeten er auto's rijden, terwijl ook de paardetram naar Geleen schijnt opgeheven. Dit alles is niets voor Felix. Hij heeft Limburg als een argeloze bruid gekend en vreest de ontmoeting met de kloeke zakenvrouw, die eruit te voorschijn kwam. Ziedaar de reden van die lege stoel. Hield hij minder van Limburg, hij had er gezeten. Echter: men kan een gewest ook eren door weg te blijven. Men eert dan zijn verleden.²⁶

Koenen dichtte:

Aan Zuid-Limburg
Lief land, hoe heb ik u teruggevonden:
Uw stilte heengevlucht, uw droom verkracht,
Uw heuvels en uw dalen wreed geschonden,
Uw wezen bijna omgebracht.
Ik zie wel, hoe gij bloedt uit vele wonden,
En toch nog naar uw schoon verleden tracht,
Terwijl uw bodem, gretig thans verslonden,
Een ondergang in doodsche schachten wacht.
Waar bleef de tijd, toen ge arm nog en vergeten,
Een wijk geleekt van 't aardsche paradijs?
Land van mijn jeugd, hoe konden wij toen weten,
Dat ge eens, ontheisterd en uiteengereten,
Geduldig u zoudt offeren aan den eisch,
Die 'algemeen belang' en 'opbloei' wordt geheten.²⁷

Wie dit gedicht vergelijkt met Bomans' karakterisering van Felix Rutten, ziet hoe zij zelfs dertig jaar na hun scheiding in ieder geval in hun houding ten opzichte van Limburg nog één waren.

Ook Marie raakte rusteloos in de jaren na haar huwelijk en woonde op verschillende plaatsen in Nederland, Luxemburg en Italië, voor zij zich in 1939 ‘vestigde in Casa Nova, een door zusters geleid pension op de Heilig Landstichting bij Nijmegen’ (Gorissen, 122). Zij kende depressieve perioden, die zij overigens ook vóór haar huwelijk al had. Maar door *De korrel in de voor* en *Wassend graan* kwam Marie Koenen nog eenmaal helemaal terug. In deze boeken keren allerlei motieven uit eerdere boeken terug, zoals zelfverloochening die uiteindelijk beloond wordt en de strijd om een verarmd oud boerenbedrijf dat al generaties in de familie was geweest, er weer bovenop te helpen. Het is een beetje zoals met Jan Siebelinks *Knielen op een bed violen*: ook daar treft men thema’s die de auteur al vele malen eerder heeft aangeroerd, maar in het licht van *dit* boek verbleken de eerdere boeken tot kladwerk. In dit meesterwerk valt alles op zijn plaats. Zó was het ook bij Marie Koenen, en *Wassend graan* kwam ook precies op het goede moment. Het paste helemaal in de korte herleving van het rijke roomse leven direct na de oorlog. Marie Koenen was niet veranderd, en de katholieke zuil wilde op dat moment ook niet veranderen (Gorissen, 131).

LITERAIRE KRITIEK

Eerder zagen wij al dat haar zeventigste verjaardag aanleiding was voor veel aandacht voor het werk van Marie Koenen, waaronder een eredoctoraat met als erepromotor Gerard Brom, met wie zij al vanaf 1915 bevriend was. Vanaf 1949 woonde zij vervolgens weer op verschillende plaatsen in Zuid-Limburg. In de jaren vijftig, nadat Het Spectrum de uitgave van haar verzamelde werken had stopgezet en zij de rechten over de niet verschenen werken had teruggekregen, gaf de katholieke uitgeverij Joh. Roosenboom nog een aantal werken van haar uit. Het was een katholieke uitgeverij van populaire religieuze literatuur. Het werk van Marie Koenen paste goed in hun fonds. Van het eerste bij

hen gepubliceerde boek, *De stralende kroon*, werden 2500 exemplaren gedrukt, en de verkoop ging zo goed dat er nog vele boekjes volgden (Gorissen, 145). Deels heruitgaven van eerder verschenen werk, deels werk dat Koenen nog op de plank had liggen, deels ook nieuw werk. Het was werk voor een nichemarkt dat weinig aandacht kreeg van critici, maar dat in die nichemarkt toch nog goed verkocht. Zij stierf op 11 juli 1959, hetgeen aanleiding was voor een kleine Koenen-revival in de vorm van de eerder genoemde Prisma-pockets.

De literaire kritiek moge van het begin af aan verdeeld zijn geweest over de literaire kwaliteiten van het werk van Marie Koenen, zelfs haar eigen vader mag niet onverdeeld enthousiast geweest zijn, de lezers waren dat wel.²⁸ Van het katholieke volksdeel is bekend dat het tot op de dag van vandaag minder leest dan het protestantse smaldeel, maar Marie Koenen kreeg de katholieken aan het lezen. Haar boeken werden massaal uitgeleend bij bibliotheken. Een van de redenen die worden genoemd, is de eenvoud van haar werk. En vriend en vijand zijn het erover eens dat zij Limburg prachtig tekende – hoewel de vijand daaraan de kwalificatie ‘te’ zou toevoegen: te prachtig. Met een beetje goede wil kan men in haar werk ook een emancipatoire tendens onderscheiden: zij heeft veel aandacht voor vrouwen, en schrijft met groot respect over hen. Zij wás ook een heel zelfstandige vrouw, en moet zich hier – tenminste vanaf de scheiding van Felix Rutten – ook van bewust zijn geweest.

‘O, STERRE DER ZEE’

Maar er is nog een andere reden om Marie Koenen niet te vergeten: zij schreef een van de bekendste Marialiederen, en wel – het ligt voor de hand – ‘O reinste der schepselen’ ofwel ‘O Sterre der Zee’. Dat Marie Koenen de schrijfster is, is echter nauwelijks bekend. Régis de la Haye doet de geschiedenis van het lied uit de doeken:

Bij de grote processie van het Maria-Congres in 1912 liep het Maagdenkoor van Tongeren op de ereplaats, vóór het beeld van de Sterre der Zee, en zong daarbij het door Edmond Jaminé gecomponeerde ‘Loflied der engelen’. Maar de Maastrichtenaren wilden een eigen Sterre-der-Zee-lied, en Marie Koenen werd gevraagd om een tekst te schrijven bij het Engelse lied ter ere van de Sterre der Zee.

Dat Engelse lied, *Sweet Star of the Sea*, werd gecomponeerd door Henry Frederic Hemy op een tekst van de oratoriaan Frederick William Faber. In 1864 verscheen het in diens bundel *Crown of Jesus*. Het staat op verschillende cd’s, zowel in het Engels als in het Gaëlic. Pater Polman, een montfortaan die in de eerste helft van de jaren vijftig intensief betrokken was bij de verering van de Sterre der Zee, had in 1955 contact met Marie Koenen over het lied. Bij die gelegenheid bevestigde zij niet alleen dat zij de schrijfster was, maar herschreef zij ook het tweede couplet. Hoewel pater Polman het handschrift bewaarde en het tegenwoordig zelfs in de vorm van een foto op internet is terug te vinden, wordt tot op de dag van vandaag de oorspronkelijke tekst gezongen (zie p. 32-33). Régis de la Haye merkt hierbij op: ‘Opmerkelijk is (...) dat de schrijfster nog in 1955, dus zelfs nog op haar oude dag, absoluut niet wilde dat haar naam bij het lied vermeld werd.’²⁹

Zo is Marie Koenen tóch niet helemaal vergeten. Een van haar werken beweegt nog steeds mensen tot tranen – maar zij weten niet dat het van Marie Koenen is. Tegelijkertijd leeft ook de *naam* van Marie Koenen voort: Tilburg en Den Bosch hebben een Marie Koenenlaan, Apeldoorn, Rosmalen, Zwolle en Spijkenisse een Marie Koenenstraat, en Geulle en Deurne een Marie Koenenhof. In 2005 verscheen een boek van Adri Gorissen over Marie Koenen en Felix Rutten; het gaat met name over hun tijd in Geulle, maar behandelt ook hun leven daarvoor en daarna. Dit boek werd in Geulle in aanwezigheid van burgemeester en

**Frederick William
Faber**

O purest of creatures!
Sweet mother, sweet
Maid;
the one spotless womb
wherein Jesus was laid.
Dark night hath come
down
on us, mother, and we
look out for thy
shining,
Sweet Star of the Sea.

Deep night hath come
down on this rough-
spoken world.
And the banners of
darkness
are boldly unfurled;
and the tempest-
tossed Church,
all her eyes are on
thee.
They look to thy
shining,
Sweet Star of the Sea.

He gazed on thy soul,
it was spotless and fair;
for the empire of sin,
it had never been
there;
none ever had owned
thee,
dear Mother, but He,
and he blessed thy
clear shining,
Sweet Star of the Sea.

**Oorspronkelijke tekst
NL (1912)**

O reinste der schep-
selen, o Moeder en
Maagd,
Gij die in uw armen,
het Jezuskind draagt,
Maria! aanhoor onze
vurige beê
Geleid ons door
't leven, o Sterre
der Zee
O Sterre der Zee! (bis).
Geleid ons door
't leven, o Sterre
der Zee.

Bdreigen ons nood-
weer of storm op ons
baan,
Is 't schiepj' onzer ziel
in gevaar te vergaan;
Bedaar, o Maria, den
storm op uw beê
Stort hoop ons in
't harte, o Sterre
der Zee
O Sterre der Zee! (bis).
Stort hoop ons in
't harte, o Sterre
der Zee.

Maria, als Gij onze
schreden geleidt,
Schenkt Gij ons uw
licht en uw bijstand
altijd,
Dan landen wij veilig
ter hemelse reê,
En danken u eeuwig,
o Sterre der Zee.
O Sterre der Zee! (bis).
en danken U eeuwig,
o Sterre der Zee.

**Herziene tekst
NL (1955)**

O reinste der schep-
selen, o Moeder en
Maagd,
Gij die in uw armen het
Jezuskind draagt,
Maria! aanhoor onze
vurige beê,
Geleid ons door
't leven, o Sterre
der Zee
O Sterre der Zee! (bis).
Geleid ons door
't leven, o Sterre
der Zee.

Dringt onheil en angst
al te dicht op ons aan,
Dreigt soms onze ziel
in 't gevaar te vergaan,
Bedaar, o Maria, den
storm op uw beê
Stort hoop ons in
't hart weer, o Sterre
der Zee
O Sterre der Zee! (bis).
Stort hoop ons in
't hart weer, o Sterre
der Zee.

Maria, als Gij onze
schreden geleidt,
Schenkt Gij ons uw
licht en uw zegen
altijd;
Dan landen wij veilig
ter hemelse reê,
En danken u eeuwig,
o Sterre der Zee.
O Sterre der Zee! (bis).
en danken U eeuwig,
o Sterre der Zee.

Earth gave him one
lodging;
'twas deep in thy
breast,
and God found a home
where
the sinner finds rest,
His home and His
hiding-place,
both were in thee;
he was won by thy
shining,
Sweet Star of the Sea.

Oh, blissful and calm
was the wonderful rest
that thou gavest thy
God
in thy virginal breast;
for the heaven He left
He found heaven in
thee,
and He shone in thy
shining,
Sweet Star of the Sea.

gouverneur gepresenteerd. Een plaquette die bij die gelegenheid onthuld werd, werd op zaterdag 10 september 2011 nogmaals onthuld, nu op het marktplein van Geulle. Tegelijkertijd werd daar een soortgelijke plaquette van Felix Rutten onthuld, zodat beide schrijvers er na hun dood nu weer verenigd zijn.³⁰

Tenslotte: waar brengt dit ons? Hoe moeten wij het werk van deze sterke vrouw waarderen? Laat ik beginnen met te zeggen dat haar schrijfstijl voor hedendaagse lezers te gekunsteld is. Ik geef een voorbeeld uit 'De dorre rank', een verhaal dat zij in 1908 en 1909 in afleveringen publiceerde in *Van onzen tijd*: 'Het werd een wetend en willend, maar angstig omzoeken naar het verloren zelf, een bewuste maar bevende betasting van het ragge weefsel van het eigen bestaan, totdat ze de rafelige levensdraden in schu-

we aanvoeling ontwarde, en een voor een liet glijden door haar gedachten-aanroering, en weefde, weefde – opnieuw – ’n webbe van schemer, waarin ze zich ijl-droomend her-vond’ (Gorissen, 145).

Adri Gorissen merkt hierover op: ‘In het verhaal komt ook het streven naar “mooi schrijven”, zo gestimuleerd door Maria Viola tot een climax, door het gebruik van veel samengestelde bijvoeglijke naamwoorden als “smartend-angstig”, “fel-flitsend” en “dof-doodsch”, alliteraties binnen een zin zoals “de smartende starre sturing” en niet-alledaagse werkwoorden als “verwademen”, “uitturen” en “doorrijten”. Iets wat eerder schrijvers als Van Deyssel, Gossaert en Van Looy onder invloed van Franse auteurs als Verlaine ook al hadden gedaan.’ Voor ons is dit soort werk moeilijk leesbaar. In een brief aan hartsvriendin Rie Hamers-Thomassen zegt zij dat katholieke kunst algemene kunst moet zijn, waarmee zij bedoelt: voor iedereen toegankelijk (Gorissen, 23). Vanaf 1915 stuurde Gerard Brom haar bij in dezelfde richting. ‘Anders dan haar vroegere mentrix Maria Viola, die steeds had gehamerd op het in mooie taal vertellen van wat ze wilde zeggen, hield Brom van helderheid. Hij wilde dat ze zo schreef dat iedereen haar boeken kon lezen. Ze moest de grote katholieke roman voor het volk schrijven en de religieuze boodschap moest zo duidelijk zijn als maar kon’ (Gorissen, 60). In januari 1916 schrijft hij haar: ‘Woorden meermalen met winst te schrappen, dit is mijn refrein (...). Zie Uw zinnen niet alleen, hóór ze iemand uit het volk zeggen! De Limburgismen, zijn, voorzover ze kleuren en ook vanzelf opkomen, best, maar zoek er nooit naar alsjeblijft’ (Gorissen, 60).

Ik ben van mening dat Brom Marie Koenen én haar hedendaagse lezers hiermee een grote dienst heeft bewezen, maar óók dat Marie nog wel iets meer naar Brom had mogen luisteren. Tegelijkertijd merk ik hierbij op dat het werk van veel tijdgenoten voor de huidige generaties ook

nagenoeg onleesbaar is geworden. Wie leest nog voor zijn plezier Couperus, Vestdijk of Boudier-Bakker? De ontwikkelingen in de Nederlandse literaire stijl zijn veel sneller gegaan dan bijvoorbeeld in het Engels, en zoals grote klassieke buitenlandse literatuur opnieuw in het Nederlands wordt vertaald omdat de oude vertalingen inmiddels voor hedendaagse lezers onverteerbaar zijn, zo zou men wensen dat ook het werk van grote Nederlandse auteurs her-taald werd.

Ook als men afziet van de stijl en formulering is het werk van Koenen gedateerd. Haar populariteit beleefde twee bloeiperiodes, van 1915 tot 1920 en van 1945 tot 1950. Deze laatste bloei viel samen met de korte heropbloei van het rijke roomse leven na de Tweede Wereldoorlog, en toen het verzet tegen dit rijke roomse leven toenam – denk aan het bisschoppelijk mandement van 1954 – was het ook gedaan met de populariteit van Marie Koenen. Het is begrijpelijk dat wie het Tweede Vaticaans Concilie als een bevrijding van een knellend juk heeft ervaren – en dat geldt voor het grootste deel van de katholieken die ten tijde van Vaticanum II volwassen waren – en wie na de opbouwjaren een steeds welvarender leven had opgebouwd – en dat geldt voor de meeste Nederlanders – de eenvoud en armoede, de vroomheid en zelfverloochening van Koenens hoofdpersonen niet kan waarderen, en afgeschrikt wordt door de geur van kaarsen en wierook die rond haar boeken hangt. Maar ik denk dat in dit opzicht de tijd rijp is voor herwaardering. Zelf behoor ik tot de generatie die Vaticanum II niet bewust heeft meegemaakt en die de beperkingen van de consumptiemaatschappij ziet. ‘Ik consumeer, dus ben ik’ – is dat wel zo? Koenen herinnert mij niet aan een verleden dat ik achter mij heb gelaten, maar aan de wereld van groot- en overgrootouders, waarin ik oprecht geïnteresseerd ben.

De wereld van Marie Koenen is mij vérgaand vreemd, maar dat geldt ook voor de wereld van de Chinezen die ik

tegenkwam in de romans van Lin Yu Tang, zoals de trilogie *Pe-king onder bliksemlicht*, en in de roman *Wilde zwanen* van Jung Chang. Dat waren wél bestsellers! Het geldt ook voor de hoofdpersoon van Herman Kochs *Het diner*: die leeft in een ander moreel universum, maar daardoor heb ik niet minder genoten van Kochs boek. Nu er nieuwe generaties opstaan die weer wat onbevangeren staan ten opzichte van het rijke roomse leven – denk bijvoorbeeld aan het feit dat jonge paters en zusters weer het habijt dragen –, zouden wij nu ook niet weer wat meer waardering kunnen opbrengen voor de literatuur uit het rijke roomse leven? Ik denk dat dat moet kunnen, en ik denk dat er in het werk van Marie Koenen parels zitten die de moeite waard zijn om te worden opgegraven.

NOTEN

- 1 Anton van Duinkerken, 'Marie Koenen zeventig jaar: Uitgave van haar verzameld werk', in: *De Tijd*, 19 januari 1949 [KDC. Archief Marie Koenen. Inventarisnummer 135].
- 2 Art. uit onbekend (protestants) tijdschrift uit 1929: An., 'Marie Koenen: De roomsche Wilma', 103 [KDC. Archief Marie Koenen. Inventarisnummer 169].
- 3 E. de Bruijn, 'Wilma-Stichting houdt laatste studiedag', in: *Reformatorisch Dagblad*, 17 september 2001.
- 4 Antoon Coolen, 'Marie Koenen 80 jaar: Een leven vruchtbaar voor de katholieke literatuur', in: *De Tijd*, 19 januari 1959. Adri Gorissen, *De abdis en de zwerver. Marie Koenen en Felix Rutten en hun huwelijksjaren in Geulle* (Marie Koenen Comité, Geulle 2005) < www.dbnl.org/tekst/gorio24abdio1_01/gorio24abdio1_01.pdf >, 132, beklemtoont dat de prijs op de eerste plaats voor haar boek *Was send graan* was bedoeld.
- 5 An., 'Uitvaart en begrafenis Marie Koenen', in: *Limburgsch Dagblad*, 16 juli 1959, 2 [KDC. Archief Marie Koenen. Inventarisnummer 517].
- 6 Coolen, 'Marie Koenen 80 jaar'.

- 7 Ibidem; An., 'Marie Koenen gehuldigd', in: *Algemeen Handelsblad*, 20 januari 1949.
- 8 An., 'Marie Koenen gehuldigd', in: *Arnhemsche Krant*, 20 jan. 1949 [KDC. Archief Marie Koenen. Inventarisnummer 135].
- 9 Eig. red., 'Marie Koenen geridderd. Huldiging in Maastricht, een brief uit Nijmegen', in: *Dagblad voor Noord-Limburg* 230 (1949), 1 [KDC. Archief Marie Koenen. Inventarisnummer 135].
- 10 L.M., 'Eerste schrijfster van katholieke romans: Haar verzamelde werken een waardevol monument', in: *Gazet van Limburg*, 19 januari 1949 [KDC. Archief Marie Koenen. Inventarisnummer 135].
- 11 Art. uit onbekend tijdschrift: An., 'Bij de zeventigste verjaardag van Marie Koenen. De grootste katholieke schrijfster van Nederland' [KDC. Archief Marie Koenen. Inventarisnummer 135].
- 12 Vgl. ook Gorissen, *De abdis en de zwerver*, p. 138-139. In het vervolg verwijzingen in de tekst als Gorissen en het paginacijfer.
- 13 Zie KDC. Archief Marie Koenen. Inventarisnummer 135: Artikelen over de huldiging van Marie Koenen in verband met haar zeventigste verjaardag.
- 14 An., 'Marie Koenen geridderd: Plechtige huldiging in Maastricht', in: *De Tijd*, 20 januari 1949 [KDC. Archief Marie Koenen. Inventarisnummer 135].
- 15 Van Duinkerken, 'Marie Koenen zeventig jaar'.
- 16 W.P., 'Marie Koenen zeventig jaar', in: *Utrechts Katholiek Dagblad*, 19 januari 1949 [KDC. Archief Marie Koenen. Inventarisnummer 135].
- 17 Gorissen, *De abdis en de zwerver*, p. 133-136.
- 18 Eig. red., 'Marie Koenen geridderd'.
- 19 Marie Koenen, 'Het verhaal van mijn verhalen', in: *Roeping* 1949-1, 16-40, 26.
- 20 J. Notermans, 'Marie Koenen', in: *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde te Leiden* 1960-1961, 106-114; www.cubra.nl/dodenakker/koenen.htm.

- 21 Koenen, 'Het verhaal', p. 29-30.
- 22 An., 'Marie Koenen: De roomsche Wilma'; Gorissen, *De abdis en de zwerver*, p. 28.
- 23 A. Gorissen, 'Koenen, Maria Hubertina Jacoba Isabella', te vinden op het internet www.geulle.com/geulle/geschiedenis/koenen.htm.
- 24 Gorissen, *De abdis en de zwerver*, p. 96, spreekt ten onrechte van een 'kerkelijke scheiding'.
- 25 KDC. Archief Marie Koenen. Inventarisnummer 451.
- 26 Godfried Bomans, 'De lege stoel', in: *de Volkskrant*, 29 januari 1963, geciteerd bij Gorissen, *De abdis en de zwerver*, p. 116.
- 27 Marie Koenen, Gedichten (het late lied) [KDC. Archief Marie Koenen. Inventarisnummer 175].
- 28 Eig. red., 'Marie Koenen geridderd'.
- 29 Régis de la Haye, 'Wie schreef en componeerde het lied "O Sterre der Zee"?', in: *De Maaspost*, 21 oktober 2009, p. 46. De oorspronkelijke tekst van 'O Sterre der Zee' verscheen op 12 augustus 1912 zonder auteursvermelding in een gelegenheids-dagblad, de *Sterre der Zee Bode* bij gelegenheid van het Mariacongres van Maastricht. Een foto van de oorspronkelijke publicatie en van het handschrift uit 1955 staat bij het artikel van De la Haye.
- 30 An., 'Geulle eert schrijversechtpaar Felix Rutten en Marie Koenen', te vinden op het internet www.meerssen.nl/GMR/WebGen.nsf/pages/4043A026C4ECB77EC12579120038E545?opendocument.